

[האיגרת לתלמיד]

הקדמה: האיגרת נכתבה לתלמידו של הרמב"ם, רבי יוסף בן יהודה אבן שמעון, המכונה גם "יוסף המערבי" (1160–1226), שהיה פילוסוף ורופא ומשורר. ואינו רבי יוסף בן יהודה אבן עקיבן, כפי שסברו תחילה. צירוף האיגרת לספר "מורה הנבוכים" מתווה את קווי המתאר למי שהספר מיועד לו, ומטרתה הסדרת ההגות היהודית בפני התלמידים, בניגוד להשפעות פילוסופיות שרווחו בזמנו ברוח תנועת הפלאם.

תכונותיו של התלמיד הראוי

1 ובאת מקצווי הארץ לקרוא בהדרכתי

– ר' יוסף בא מסאוטה (Ceuta) שבמרוקו אלכסנדריה שבמצרים, ושלה משם מכתב אל הרמב"ם, שישב בקהיר, וביקש להיפגש עמו. דרך הלימוד המקובלת באותם ימים היתה: התלמיד קורא ספר מספרי היסוד בנוכחות המורה, והמורה מפסיק את קריאתו מפעם לפעם ומעיר על מה שקרא התלמיד (ש"מ). גדלה מעלתך בעיני... השתדלותך... תשוקה – הידע והאהבה הם היסוד לחיים של שלימות. והמקאמות שלך – המקאמה היא סיפור או שיר שנון מחורז הנקרא בפני רבים. המקאמות נפוצות בשירה הערבית ובשירה היהודית בימי הביניים, שכותביהן פתחו נתיב ללבו של הרמב"ם, והוא התפעל מכישרונו של התלמיד הבלתי מוכר (לאחת המקאמות, ראו י"י, נאום טוביה; ליחס הרמב"ם, ראו י"י, הרמב"ם והמליצה). יכולת התפיסה שלך – יכולתך להבין מושגים מופשטים, כולל יכולתך להסיק מסקנות מן הפרטים ולהבין דבר מתוך דבר (ש"ט). מחכמת האסטרונומיה – המדע העוסק בתנועת גרמי השמים ומבניהם. טוב דעתך ומהירות תפיסתך – "דעת" (ד'הן) מציינת כאן את התהליכים

המחשבתיים באדם: הנפש (mind) והתודעה וההכרה, ולא את אוסף הידיעות. מתורת ההיגיון – הלוגיקה. הסקת מסקנות מן הטענות. ומצאתי אותך ראוי לגלות לך את סודות וכו' – שהלוגיקה והמתמטיקה ומדעי הטבע הם היסוד ללימוד סודות המציאות (תאמו א, 57d). לרמוז ולרמוז – כפל הלשון בא גם במקור. ראו הרחבה בעמוד הבא. ה"מדברים" – תאולוגים מוסלמים. והאם הדרכים הללו

הן דרכי הוכחה וכו' – לברר אם הטענות בנויות על יסוד מדעי ומסקנותיהן הכרחיות או שמהן מבוססות על טכניקה ותחום ("מקצוע"), כגון: מסורת, הטעיה, מליצה וכדומה (מילות ההיגיון ח). ראו הרחבה בעמוד הבא.

1 כאשר עמדת לפני, התלמיד היקר ר' יוסף ש"צ ב"ר יהודה נ"ע (=שמרו צורו, בן רבי יהודה נוחו עדן), ובאת מקצווי הארץ לקרוא בהדרכתי, גדלה מעלתך בעיני, מפני רוב השתדלותך בלימוד, ומפני שראיתי בשיריך תשוקה גדולה לעניינים העיוניים. היה זה כבר מאז שהגיעוני איגרותיך והמקאמות שלך מאלכסנדריה, בטרם בחנתי את יכולת התפיסה שלך, ואמרתי: שמה תשוקתו גדולה מהשגתו. אך כאשר קראת בהדרכתי מה שכבר קראת מחכמת האסטרונומיה, ואת המתמטיקה ההכרחית ללמוד כהכנה לכך, שלמדת לפני כן, רבתה שמחתי בכך, בשל טוב דעתך ומהירות תפיסתך. ראיתי שתשוקתך למתמטיקה גדולה, והנחתך להתאמן בה, מידיעתי לאן תגיע. וכאשר קראת בהדרכתי מה שכבר קראת מתורת ההיגיון (=לוגיקה), תליתי בכך את תקוותי, ומצאתי אותך ראוי לגלות לך את סודות ספרי הנבואה, כדי שתבין מהם מה שראוי לשלמים להבין. לפיכך החילותי לרמוז ולרמוז לך רמיזות. ואז ראיתך מבקש ממני תוספת, ומפציר בי שאבאר לך דברים מהעניינים האלוהיים, ושאיידע אותך על כוונות ה"מדברים" ("מַתְפַּלְמוֹן"), והאם הדרכים הללו הן דרכי הוכחה, ואם לאו – לאיזה מקצוע (=שיטת דיון) הן שייכות.

"באת מקצווי הארץ" – מסאוטה אל אלכסנדריה.

ההדרכה הראויה למעולה הנבון

2 **ראיתך שכבר למדת משהו מזה מאחרים, ושאתה נבון, דבקה בך התדהמה, ונפשך האצילית מבקשת ממך לְמַצֵּא דְבָרֵי חֲפִץ** (קהלת יב,י). אך אני לא חדלתי מלדחותך מזה, ולצוות עליך שתנקוט את הדברים כסדר, כשכוונתי שתתברר לך האמת בדרכה, ולא שתגיע הוודאות במקרה. במשך שהותך עמי, כאשר נזכר פסוק או לשון מלשונות החכמים שיש בו הערה על עניין מופלא, לא נמנעתי מלבאר זאת לך. וכאשר גזר האל את פרידתנו ופנית אל אשר פנית, עוררוני הפגישות הללו אל החלטה שכבר נחלשה, והניע אותי חסרונך לחבר את החיבור הזה, שחיברתיו לך ולשכמותך, מעטים ככל שיהיו. עשיתו פרקים פרקים, וכל מה שנכתב ממנו יגיעך ראשון ראשון באשר תהיה, ואתה שלום.

2 ושאתה נבון – המבוכה מצויה במי שהוא מוכשר, שואל שאלות ומנסה לגשר בין האמת שבהישגים המדעיים האנושיים לבין האמת שבתורת ישראל. ולא שתגיע הוודאות במקרה – השגת ודאות במקרה אינה מבטיחה המשך גילוי האמת, ואף עלולה להביא לידי אשליה. יגיעך ראשון ראשון וכו' – אשלח לך את הספר חלק אחר חלק, ואני מקווה שבכואו כל חלק ממנו אליך, תהיה בריא ושלם.

הרחבות ועיונים

דְבָרֵי אֲמֶת. וביאר הרמב"ם: "ואם אתה מאנשי הכת השלישית [המבינים את דברי החכמים לפי האמת], שכל זמן שיודמן לך דבר מדבריהם ממה שהשכל מרחיקו – תתעכב אצלו, ותדע שהוא חידה ומשל, ותישאר בטרת הלב ואימוץ המחשבה בהבנתו, דואג למצוא דרך האמת ורעיון הצדק, כמו שאמר: 'לְמַצֵּא דְבָרֵי חֲפִץ, וְכְתוּב יִשָּׁר דְבָרֵי אֲמֶת'. התבונן בדבריי, תשיג תועלת, אם ירצה ה' יתעלה" (פה"מ סנהדרין י,א).

לחבר את החיבור הזה – במקור "מקאלה", שמשמעותה המילולית היא 'מאמר', אלא שהוא אינו משמש בימינו במשמעות המציינת ספר בהיקף כזה (מונוגרפיה). משמעותה המקורית של "מקאלה" כוללת גם 'הרצאת דברים', כנראה לרמוז שמדובר בתורה שבעל פה (ש"ל, אומנות, עמ' 173). באיגרת לר' פנחס הדיין, הרמב"ם אומר שהמילה "חיבור" מציינת ספר שאינו כולל ראיות ודיונים, ומשום כך קרא הרמב"ם ל"משנה תורה" בשם "החיבור". אך הרמב"ם עצמו לא הקפיד על כלל זה, ובאיגרת לחכמי מונפלייה על גזירת הכוכבים, הוא מכנה את "מורה הנבוכים" בשם "חיבור" (איגרות, שילת, עמ' תמ, תפא, תפג).

1 לרמוז ולרמז – במקור: "לרמוז לך רמזים" ("אלוה לך תלויחאת") ולרמוז לך רמזיות ("ואשיר לך באשאראת"). המילה הראשונה, "תלויח", מתורגמת להלן בפתיחה "להציק" (שהאמיתות יציצו ושוב ייסתרו) – הקדמות, פתיחה ועוד. ויש לדברים משמעות של הבלחה, הופעה, הבוקה. ראו ל"מ, תרגום), ואפשר שהכוונה היא לטכניקת גילוי-לרגע של סוד ושוב הסתרה. במילה השנייה, "אשארה", יש משמעות של סימון והצבעה על דבר אחר, ואפשר שהם כעין "ראשי הפרקים" האמורים להלן בפתיחה – מילים קצרות הרמוזות על עניין עמוק שלא נאמר במפורש.

ה"מדברים" – זרם תאולוגי שהתפתח מתוך מפגש דתי עם טיעונים פילוסופיים, שהביא ליצירת תאולוגיה ופילוסופיה אפולוגטית להצדקת הדת. בערבית "פְּלֵאָם" משמעה 'דיבור'. האסכולה העתיקה בכלאם היא המְעַפְזֵלָה, ולימים התחרתה בה אסכולת האֲשְׁעֵרְיָה. במאה ה-13, נעלמה המעתזלה, ורק הזרם השיעי באסלאם אימץ כמה מדעותיה. ומן האֲשְׁעֵרְיָה צמח הזרם הסוני באסלאם (לסקירה נרחבת, ראו א,עא,4).

2 "לְמַצֵּא דְבָרֵי חֲפִץ" – להכיר את האמת. ודווקא שלמה המלך, החכם מכל אדם, הוא סמל לאדם הנבון, כעולה מן הפסוק: "בְּקֶשׁ קִהְלֵת לְמַצֵּא דְבָרֵי חֲפִץ, וְכְתוּב יִשָּׁר